

Проучвания в Дворцовия център и на тайните ходници в Плиска през 2003 г.

През 2003 г. проучванията по проекта „Плиска - Дворцов център и подземни комуникации“ бяха съсредоточени в два сектора - двора на оградения с тухлена стена комплекс, наричан Цитаделата и тайните ходни-

Обр. 1. Плиска. Югозападна част на сградата в двора на Цитаделата. Поглед от североизток

Fig. 1. Pliska. The southwest part of the building in the courtyard of the Citadel. View from northeast

ци между Дворцовия център и южната крепостна стена. Целевото финансиране от фондация „Развитие на българската наука“ позволи да се постигне съвсем различен от досегашния обем на работа.

В първия сектор обект на проучване беше сграда Б-4 по номерацията на Станчо Ваклинов. Нейният северен край е разкрит още през 30-те години на ХХ в., а по-късно са правени малки сондажи за уточняване на плана и устройството на основите. Разкопките с цел цялостно изследване на паметника бяха започнати през 2000 г. и при използваните досега ограничени финансови средства проучванията по тази част на проекта щяха да завършат към 2005-2006 г.

Проучената площ е 383 кв. м при пълно изчерпване на културните напластявания и откритите в тях съоръжения. За целта беше демонтирана настилката на вътрешния двор, затворен между запазените в суперструкцията сгради, състояща се от 1017 каменни плочи с различни размери. След приключване на разкопките настилката беше възстановена в предишния ѝ вид.

Според досегашните данни, този сектор от Дворцовия център е бил най-интензивно обитаваният. В очертанията на сградата и в тясната рамка между нея и останалите строежи, само в изкопа от 2003 г. са проучени следните съоръжения: 48 ями от различно време и с различно предназначение, в това число от дървени постройки, някои от които достигат дълбочина 4 м; 7 траншеи за дървени стени и огради; 2 печки с производствен характер и 1 печка с битово предназначение; отсечка от подземния ходник с разклонение.

Напълно разчистена, сграда Б-4 (обр. 1) представлява четириъгълник, ориентиран с дългата си ос по посока север-юг, с размери: 21,00 x 15,00 м. Във вътрешността му има втори симетричен четириъгълник с размери: 12 x 8,90 м. В южната третина на постройката е извършено преустройство, в резултат от което тя е била оформена като триделно преддверие. Средната му част е отделена от страничните коридори с две двойки дървени стълбове или колони, издигнати върху запазените сега масивни каменни подставки-бази. Широкият вход на южната стена бил разделен на три части от две дървени или каменни колони, поставени върху грубо оядлани масивни каменни бази. Планът на сградата е близък до този на езическите храмове в централните на Първото българско царство, но тя притежава и много различни от тях строителни особености. Окончателното определяне на предназначението, както и на относителната ѝ хронология, предстои след цялостен анализ на данните от четирите полета сезона. Подемният археологически материал е предимно керамика от всички периоди на живот в Плиска.

Вторият сектор по проекта беше проучван в четири изкопа с обща площ 245 кв. м.

Първият е продължение на изкоп от кампания 2002, означен с № 4. На площ от 172 кв. м е проучена пресечницата на трасето с останките от дървената стена, открита от руската експедиция през 80-те годи-

Обр. 2. Плиска. Ъгъл на таен ходник с част от рампа към повърхността. Поглед от изток

Fig. 2. Pliska. Corner of the secret passage together and part of platform to the surface ground. View from the east

ни и горелият таен ходник, който излиза от ранния дворец, наричан „Крумов“ в южна посока. Останките от стената, представляващи две успоредни траншеи, на разстояние средно 1,50 м една от друга, широки 0,80-1,00 м и дълбоки до 2,90 м от сегашния терен, което означава около 2,20-2,50 м от старото ниво, са проследени на дължина около 16 м. В източния край на трасето им лежи по-късна зидана кръгла пещ. Поради приключване на разкопките, проучването на изкопа не беше завършено и ситуацията на това място остава неясна. В профилите ясно личат отпечатъци от гредите на палисадата, дебели 20-30 см. Ходникът пресича северното трасе на вътрешната траншея, с останките от вертикален гредоред (палисада) и под прав ъгъл, с плавно оформена рампа (обр. 2), излиза на повърхността вътре в укрепителното съоръжение. Подът му е настлан с преупотребени късноантични тухли, някои от които са с печати. Разчистеното трасе е дълго 8 м, а трасето на рампата от ъгъла до повърхността - 7 м, при максимална дълбочина 3,50 м от сегашния терен и ширина на настилката 1,20 м. И тук ходникът е унищожен от стихийен пожар, като е останала само овъглената облицовка на вертикално наредените талпи от покритието на стените. Източният край на рампата, заедно с трасето на траншеите, попада под споменатата кръгла пещ. Относителната и абсолютна хронология на останките от стената и от тайния ходник предстои да бъде направена след завършване на изкопа и цялостния анализ на резултатите. Освен керамичния материал, в насипа на тайния ходник бяха открити и няколко дълги железни клина.

Вторият изкоп също е продължение на миналогодичния, означен с № 3, който се намира на север от

№ 4 и представлява траншея с ширина 1,00 м и посока изток-запад. В западния му край, на дължина 5,40 м, е разкопано трасе на друг таен ходник. Ширината му е 2,50 м, а дълбочината - 5,00 - 5,20 м, с насип от плътно трамбована пръст и останки от овъглена дървена облицовка по стените. В този насип е проследено второ трасе на таен ходник, широк в основата си 1,75 м и дълбок 3,20 м. Неговият насип се състои изключително от строителни трошляци - тухли, обработени камъни и хоросан, в които имаше малки фрагменти от мазилка с останки от фрески.

Третият изкоп е означен по старата номерация с № 5 и се намира на 6,00 м западно от изкоп № 4. В него на дължина 5,50 м е разкопано трасе на същия таен ходник, който е проучен в изкоп 3. Тук той пресича трасето на останките от дървената стена, което означава, че е по-късен от нея. Дъната на тези ходници в границите на разчистеното трасе нямат останки от тухлена настилка.

Четвъртият изкоп също е означен като продължение на старата номерация с № 6. Намира се на 100 м западно от пресичането на траншеите от дървената стена с горялия таен ходник. Това е сондаж с размери: 5,00 x 1,00 м, в който на дълбочина около 1,00 м започват да се появяват отчертанятия на същите траншеи.

С резултатите от проучванията в рамките на кампания 2003, познанията за строителната история на Дворцовия център и тайните ходници в Плиска получават качествено нов характер. Те имат пряко отношение и към историческата топография на Вътрешния град, чието изучаване напредва много бавно.

Рашо Рашев, Станислав Станилов

Лидер на прабългарската археология.

Рашо Рашев на 60 години

На 12 ноември 2003 г. Рашо Рашев навърши 60 години. Зрялата за изследователя на хуманитарното знание възраст. Заради твърде големите негови заслуги към българската археология на средните векове, юбилеят е, без съмнение, едно събитие за колегията.

Рашо Станев Рашев е роден в село Тича, Котелско, където завършва местната прогимназия и продължава образованието си в Педагогическото училище в Стара Загора. След военната служба, една година учителства в родното си село. През 1965 г. записва „История“ във Великотърновския университет „Братя Кирил и Методий“. Тук намира своето призвание в средновековната археология под ръководството на изключително обаятелния човек и учен проф. Станчо Ваклинов. В традицията на онова университетско обучение той активно работи в кръжока по археология и към края на следването си е негов председател. Всички летни месеци на студентските му години са заети от експедиции и разкопки.

Кариерата си на професионален археолог Рашо Рашев започва през 1979 г. като екскурзовод в Музея на Велики Преслав, където остава три години и пише първите си публикации. През 1972 г. преминава на работа

в Исторически музей - Силистра, като уредник в средновековния отдел. През този период той вече е аспирант на задочна подготовка към Секцията за среднове-

ковна археология в Археологическия институт при БАН с ръководител проф. Станчо Ваклинов и тема „Българските укрепителни строежи на Долен Дунав VII-X в.“ В продължение на няколко сезона той изследва чрез обхождания, документиране и разкопки редица паметници по Дунава, по черноморския бряг, във вътрешността на Мизия, в проходите на Източна Стара планина. По същото време взема участие и в проучванията на фортификацията на Плиска.

През 1975 г. се открива Филиала на Археологическия институт при БАН в Шумен и Рашо Рашев става един от първите негови научни сътрудници. Усилията му са съсредоточени предимно в проучванията на Мадара, аула на хан Омуртаг при село хан Крум и в Дворцовия център на Плиска. След смъртта на проф. Станчо Ваклинов през 1978 г., той поема ръководството на проучванията в Крумовия дворец. След защитата на кандидатската си дисертация през 1977 г. Рашо Рашев, проявява изключителна активност в теренната работа с разкопки на Крумовия дворец, Тронната палата, Малкия дворец, т.н. сграда Б-4, капището, монументални сгради в източната половина на Цитаделата, тайните ходници във Вътрешния град, девташларите, култовия комплекс при Златна нива, езическия некропол при Караманите, Варненско, езическия некропол при Върбяне, Шуменско и много други обекти. От 1983 г. заедно със Станислав Станилов, ръководи последователно разкопки на укрепеното селище при Хума, Разградско, езическия некропол и селище при Ножарево, Силистренско, езическия некропол при Дибич, Шуменско, поминалния комплекс Плиска-Запад.

В теренната работа Рашо Рашев проявява изключително висок професионализъм, изразен не само в перфектното разкопаване и обработка на подемния материал, но и в качествено „разчитане“ на паметниците. Не по-слабо е умението му да коментира отделни паметници, от които с необикновеното чувство за мяра и природен скептицизъм извежда ценна информация. Неговият принос в проучването на паметниците на езическа България надминава по качество всичко направено през втората половина на миналия век и в това отношение той наистина е достоен наследник на учителя си проф. Станчо Ваклинов. Разсъжденията и аргументите му впечатляват с концентрацията на идеи, здраво свързани с емпиричния материал, с широкия спектър на темите в една сравнително къса хронологическа рамка. Фундаментални остават постиженията на Рашо Рашев в проучването на старобългарската фортификация, изложени в близо 30 статии и излязлата през 1980 г. монография. Селищното устройство и формирането на градовете на Първото българско царство е друга успешно разработвана от юбиляра тема, в която той излага собствена теза. Свързани с нея са и разработките по концепцията за появата и развитието на Плиска като столица и провинциален град. Тук предлага и нова периодизация на Дворцовия център, нови обяснения за ранните столични сгради и т.нар. период на дървеното строителство. Безспорни постижения Рашо Рашев има в изучаването на прабългарския култов център Мадара и Мадарския конник, където сътворява нова теза за синкретичния образ на митичния герой и владетел. Заедно с това, специално внимание отделя и на достолничния Преслав. В отделна серия могат да се оценят неговите многобройни заглавия върху хронологията, атрибуцията и семантиката

на различни, на пръв поглед неособено значителни паметници, като печатчетата-амулетни, керамични бъклицы или бронзовата тока от некропола Караманите. В хода на тези си занимания той също формулира нови тези, като например тази за „езическия лицев образ“. Едно от най-смелите постижения на Рашо Рашев е опитът да обособи и обобщи археологическата култура на прабългарите от периода преди основаването на Дунавска България в монографичното изследване „Прабългарите през V-VII в.“ Скоро след нейното излизане от печат, през следващата 2001 г. той защити докторската си дисертация, обобщаваща културата на самата Дунавска България - „Българската езическа култура през VII-IX в. (археологическа характеристика)“.

Големият принос на Рашо Рашев в изучаването на историята и културата на прабългарите не остава затворен в рамките на българската наука. Участието му в международни форуми е характерно с един подчертан стремеж да легитимира българските постижения в тази област пред чуждестранната колегия: Първи и Втори международни конгреси по българистика през 1981 г. в София, Международен симпозиум по археология и ранна история на България в Нотингам - 1981 г., Пети международен конгрес по славянска археология в Киев-1986 г., Първа, Втора, Трета и Четвърта международна конференция по прабългарска археология (1976, 1986, 1990, 1996) в Шумен. Конгреси и симпозиуми в Страсбург (1994), Киев (1999), Казан (1999), Франкфурт на Майн (1999), Париж (2001).

Изключително съпричастен към общото в националната хуманитарна наука, Рашо Рашев активно участва в организирането на онези от изброените научни форуми, които са проведени в България. Той е отговорен редактор на поредиците „Плиска-Преслав“, „Проблеми на прабългарската история и култура“, заместник-отговорен редактор на „Разкопки и проучвания“, член на редколеките на „Археология Крима“ и „Татарская археология“. Трудно могат да се изброят популярните негови очерци и статии, десетките лекции и беседи, особено във връзка с честванията на 1300-годишнината от основаването на Българската държава на Дунав.

През последните две десетилетия Рашо Рашев се проявява и като лектор в Шуменския, Великогърновския и Свободния Варненски университети, с курсовете „История на България през средновековието“, „История и култура на тюркските народи“, „Прабългари“, „Българска езическа култура“, „Археология на евразийските степи през средновековието“, „Евразия и конните народи“. През това време, неформално, но с присъщата му ангажираност, е консултирал и наставлявал много от по-младите колеги в тяхното професионално израстване.

Рашо Рашев навърши 60 години и този юбилей мина в негов стил - скромно, почти незабелязано, само с лични поздравления от приятели и колеги. Мястото му обаче в българската средновековна археология има изключителна стойност. За това от страниците на най-авторитетното професионално списание по археология в България получава сърдечните поздравления на съпричастната към делото му колегия: благодарим ти за всичко колега и приятелю, бъди още дълго здрав и жив, пребъди в житейското и научното битие!

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ НА
СТ.Н.С. І СТ. Д.И.Н. РАШО РАШЕВ

- Прабългарски култов паметник от Мадара. - Археология, 1973, 2, 29-38;
- Модел на юрта от Девня. - Археология, 1976, 1, 39-45.
- Силистра. Пътеводител (авторски колектив). София, 1976 авторски: 5-26; 39-56.
- Българските землени укрепителни строежи на Долен Дунав VII-X в. Автореферат на кандидатска дисертация. София, 1977, 20.
- За глинени бѣклици в средновековна България. - Плиска-Преслав, 1, 1979, 206-209.
- Плиска: разкопки, проблеми, задачи. - Векове, 1979, 4, 38-48;
- Средновековна Мадара. - В: Ехо от конника. София, 1981, 182-197;
- Старобългарски укрепления на долния Дунав VII-XI в. Варна, 1982.
- Старобългарски валове по черноморието. София, 1982.
- Ускорено развитие на старобългарската култура. - В: Първи международен конгрес по българистика. Доклади от симпозиум „Славяни и прабългари“. София, 1982, 93-105.
- L'Onglos - temoinages écrits et faits archeologiques. - Bulgarian Historical Review, 1982, 1, 68-79.
- Pliska - the first capital of Bulgaria. - In: Ancient Bulgaria, 2. Nottingham, 1983, 255-269.
- Късни номади в Плисковското поле. - Преслав, 3, 1983, 252-262.
- Нови данни за сграда 32 в Плиска. - Музеи и паметници на културата, 1984, 2, 5-8;
- За езическия лицев образ (по повод на някои коланни приложения). - В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. София, 1984, 129-135.
- Конникът в старобългарското изкуство. - Археология, 1984, 2-3, 60-70.
- Плиска. Пътеводител. София, 1985.
- Проучвания на външната крепостна стена в Преслав. - Плиска-Преслав, 4, 1985, 215-222.
- Ранносредновековен надпис на гръцки език от Външния град на Плиска. - Археология, 1986, 2, 36-37.
- Старобългарското укрепено селище при с. Хума, Разградски окръг (Разкопки и проучвания, 17). София, 1987, (съавт. С. Станилов).
- Дунавска България и Централна Азия. - В: Българските земи в древността. България през средновековието. Доклади на II Международен конгрес по българистика, 6, София, 1987, 205-210.
- О генезиса болгарского раннесредневекового города. - Труды V Международного конгресса славянской археологии, 1, вып. 2. Москва, 1987, 30-36.
- Ранносредновековни двойни печатчета-амулети. - Археология, 1988, 2, 57-61.
- Средновековният път Плиска - Дръстър и крепостта Диня. - В: Дуросторум - Дръстър - Силистра. Силистра, 1988, 117-130.
- Раннесредновековен могилен у с. Ножарево, Силистренски окръг. - В: Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989, 214-220 (съавт. С. Станилов).
- Юртообразна постройка в Плиска. - В: Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989, 291-313 (съавт. В. Дочева).
- За художественото и културно-историческото значение на рисунките-графити от IX - X век. - Проблеми на изкуството, 1990, 1, 49-55.
- Към топографията на Плиска и Преслав. - Векове, 1990, 4, 69-73.
- Ранносредновековна бронзова тока от Караманите. - Археология, 1990, 2, 46-50.
- Езически култов паметник при Златна нива. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2. София, 1991, 209-218.
- Българският колан през VIII-IX век. - Годишник на националния археологически музей, 8, 1992, 243-248.
- Средновековни постройки северно от скалния релеф в Мадара. - В: Мадара, 3, 1992, 109-126.
- Девташларите - мегалитни паметници на българската езическа култура. - Плиска-Преслав, 5, 1992, 5-34.
- За хронологията и произхода на знака „ипсилон с две хасти“. - Приноси към българската археология, 1, 1992, 96-102.
- Най-ранният строителен период в центъра на Плиска. - Известия на музея - Шумен, 8, 1993, 252-262.
- Гроб III/5 от Мадара и неговите аналогии в Северното Черноморие. - В: Българите в Северното Причерноморие, 2, В. Търново, 1993, 52-59.
- За произхода на прабългарите. - Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. В. Търново, 1993, 23-33.
- Плиска. Пътеводител. Шумен, 1993 (съавт. П. Георгиев); II изд. 1996; III изд. 1998.
- Поселищният живот в Северна Тракия през ранното средновековие. - В: Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV в. София - Сливен, 1993, 101-116.
- Две групи прабългари и две прабългарски култури. - Историко-археологически изследвания. В памет на проф. Станчо Ваклинов. В. Търново, 1994, 29-33.
- Аул и град в България през VIII-IX в. - В: Сборник в чест на акад. Димитър Ангелов. София, 1994, 170-177.
- Византийската култура в Крим през VIII-IX в. и прабългарите. - В: Българите в Северното Причерноморие, 3. В. Търново, 1994, 95-99.
- Североизточната археологическа граница на Първото българско царство. - В: Българите в Северното Причерноморие, 4. В. Търново, 1995, 89-95.
- Плисковският аул. - Плиска - Преслав, 7, 1995, 10-22.
- Цар Симеон, пророк Мойсей и българският златен век. - В: 1100 години Велики Преслав, 1. Шумен, 1995, 55-73.
- Еленът като символ в средновековна България. - В: Епископ-Константинови четения, 2. Шумен, 1996, 200-210.
- Държавата на Ернах и неговите наследници. - В: Българите в Северното Причерноморие, 5. В. Търново, 1996, 37-41.
- Varna - une ville frontiere de trois empires. - In: Les villes frontieres (moyen age - epoque modern). Paris - Montreal, 1997, 82-90.
- Появата на средновековни селища във високите части на Източна Стара планина. - Трудове на катедрите История и Богословие в Шуменски университет, 1, 1997, 108-113.
- La plus ancienne periode de l'etat bulgare. - In: Von der Scythia zur Dobrudza (Miscelanea bulgarica, 11). Wien, 1997, 49-54.
- Пръстенът от Върбяне. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3. Шумен, 1997, 180-185.
- Мадарският конник - стари и нови въпроси. - Исторически преглед, 1998, 3-4, 192-204.
- Kenotaph fur einem Herrscher bei der ersten bulgarischen Hauptstadt Pliska. - Das Altertum, 44, 1998, 67-72 (co-autor S. Stanilov).

Плиска. 100 години археологически разкопки. Шумен, 1999 (съавт. Я. Димитров).
 Прабългарите през V-VII в. В. Търново, 2000.
 За човешкият образ в Северното Причерноморие през ранното средновековие. - В: Българите в Северното Причерноморие, 7. В. Търново, 2000, 37-42.
 О возможности выделения ранних археологических памятников праболгар в степях Восточной Европы. - Средневековая Казань: возникновение и развитие. Казань, 2000, 244-247.
 Тронната палата в Плиска. - Плиска-Преслав, 8, 2000, 35-43.
 Прабългарите и българското ханство на Дунав. София, 2001.
 Наконечники ремней VI-VII вв. из Болгарии. - МАИЭТ, 8, 2001, 91-93.
 Българската езическа култура през VII-IX век (археологическа характеристика). Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „доктор на историческите науки“. София, 2001.
 Комплекс находок из раскопок юртообразной постройки в Плиске. - Археология Крыма, 2002, 2, 165-169.
 Към последиците от разпадането на Велика България. - В: Poluxronia. Сборник в чест на проф. Иван Божилов. София, 2002, 245-250.
 Преслав в периода до покръстването. - В: Юбилеен

сборник. Доклади и научни съобщения от петите музейни четения на РИМ - Велико Търново, посветени на 70-годишнината на проф. Димитър Овчаров. В. Търново, 2002, 59-62.

Къде се е издигала първоначално Чаталарската колона. - Добруджа, 20, 2002, 150-157.

Провадийското плато през средновековието - Известия на историческия музей - Шумен, 10, 2002, 62-72.

Легендата за Булгар. - В: Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Сборник в чест на проф. Йордан Андреев. В. Търново, 2003, 373-383.

Съмнителни и недостоверни паметници на прабългарската култура. - В: Studia et mediaevalia europensia. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. София, 2003, 158-174.

За началото на българската средновековна култура. - Плиска-Преслав, 9, 2003, 145-167.

Към проблема за материалната култура на територията на Република Македония през VII - средата на IX век. - Годишник на исторически музей (под печат).

Le village byzantin sur le territoire de la Bulgarie contemporaine. - In: Realites byzantines, Paris (co-auteurs V. Dintchev, B. Borisov).

Янко Димитров

Времето ще реши каква диря съм оставил.

Станислав Станилов на 60 години

На 9 септември 2003 г. Станислав Станилов навърши 60 години. Това е добър повод да обърнем внимание на един всеотдаен, 35 годишен труд за проучване и популяризиране на паметниците от ранното българско средновековие. Научните дирения, на които посвещава живота си Станислав Станилов, са подкрепени от изтъкнатия български археолог Станчо Ваклинов, когото той винаги е наричал „моят“ професор. В началото на научната си дейност Станислав Станилов се концентрира върху проучвания на етногенеза на старобългарското население. На тази тема е посветена кандидатската му дисертация и няколко обобщаващи статии. Той постига значителни резултати в изследването на старобългарските селища и жилища, които са предмет на много не-

гови публикации. Особено популярни са двете монографии за ранносредновековните селища при Кладенци и при Хума, които се превръщат в еталон за публикуване на подобни проучвания.

Друга тема от научната работа на Станислав Станилов са старобългарските некрополи от езическия период. Важно значение за изясняване на погребалния обред имат статиите му, посветени на некрополите Вълчедръм, Кюлевча, Ножарево. Славянските археологически паметници са обобщени в книгата му „Славяните в Първото царство“, която е издадена два пъти.

Едно от интересните постижения в теренната работа е откриването в руините на античната Монтана на единственото засега в България славянско езическо светилище, което той проучва заедно с Георги Александров. Не по-малко ценен за науката е и друг уникален паметник, който Станислав Станилов и Рашо Рашев разкопават в Плиска. Това е дванадесетметров шахтов гроб-кенотаф на владетел от езическия старобългарски период.

В последните 15 години Станислав Станилов съсредоточава своите усилия върху една колкото интересна, толкова и сложна тема - изследване на художествения метал от Първата българска държава. Резултатите са обобщени в два тома - „Художественият метал на българското ханство на Дунав (VII-IX в.)“, който е и неговата докторска теза и „Художественият метал на Златния век“, които се очаква да бъдат отпечатани през следващата година. Всички публикации на Станилов се отличават с изключителна точност и прецизност към всеки израз и детайл, един перфекционизъм, който е отличителна черта на повечето големи европейски учени.

Извън археологията Станислав Станилов развива богата и разнообразна публицистична дейност. Той е автор

на повече от 200 научно-популярни статии в различни ежедневници и списания: „Космос“, „Наука и техника“, „Народна култура“, „Литературен фронт“ и др. Две издания претърпява популярната му книга „Българската монархия през средните векове“. В много от своите журналистически публикации, телевизионни и радио предавания той разглежда проблемите по идентификацията и опазването на паметниците на културата в България. Станислав Станилов е и автор на три сценария на пълнометражни документални филми. Той е консултант на трисерийния игрален филм „Хан Аспарух“. Член е на Съюза на българските писатели, а през 1994 г. получава наградата на Съюза за публицистика.

Станислав Станилов развива значителна дейност и като преподавател. Той изнася лекции в Славянския университет и в Нов български университет по „Археология на славянския свят“, „Хронологически проблеми на средновековната археология“, „Средновековен номадизъм“. Ръководи дипломанти и докторанти към университетите и към АИМ при БАН.

Според Станислав Станилов в науката трябва да съществува приемственост между учител и ученик, при когото ученикът да получава систематизирано целия натрупан опит от учителя си. Върху тази основа в световната наука се изграждат школи и направления. Верен на този свой принцип, някогашният ученик на професор Станчо Ваклинов вече е „нашият професор“, около когото се събира кръг от докторанти и сътрудници, които обучава не само в процеса на теренната археологическа работа, но и в непосредствени приятелски разговори и дискусии. Мнозина са тези, на които той е редактирал първите научни публикации и ги е насочвал към определена изследователска тема. Но стане ли дума за личните му професионални постижения, някак небрежно казва: „Времето ще реши каква диря съм оставил...“.

С широките си познания в областта на историята, изобразителното изкуство, поезията, музиката, народопсихологията, геополитиката, Станислав Станилов е изключително интересен събеседник и безценен извор на идеи. Животът не винаги е бил ласкав с него, но той и днес остава верен на своята „дама на сърцето“ - българската средновековна археология.

КРАТКА БИОГРАФИЧНА СПРАВКА

1943 г. Роден в Габрово, където завършва Априловската гимназия.

1968 г. Завършва висше образование във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“.

1969 г. Уредник в отдел „Археология“ на ОИМ - Шумен.

1972-1975 г. Редовен аспирант на АИМ при БАН.

1975 г. Постъпва на работа в отдел „Археология“ на Музей за история на София.

1976 г. Защищава дисертация на тема „Етническият състав на населението в Долно-дунавския басейн от края на VI до XI в. (по археологически данни)“.

1979 г. Постъпва на работа в АИМ при БАН.

1987 г. Избран за старши научен сътрудник II степен. От 1993 г. Ръководител на Секцията за средновековна археология в АИМ при БАН.

2001 г. Защищава докторска теза: „Художественият метал на езическа България VII - XI в.“ и получава званието „Доктор на историческите науки“.

2003 г. Избран за старши научен сътрудник I степен.

ТЕРЕННИ ПРОУЧВАНИЯ

1. Разкопки във Велики Преслав на Двореца и производствения комплекс в местността Селище (1968-1969).
2. Разкопки на Шуменска крепост (1969-1972).
3. Разкопки на могилата в североизточния ъгъл на аула на Омуртаг при с. Хан Крум (1971).
4. Разкопки в Плиска:
  - Ръководител на проучване на Източна крепостна стена (северен сектор) (1973-1974).
  - Ръководител на проучване на Селище югоизточно от Вътрешния град (1982-1992).
  - Участие в проучване на могила XXXIV (1994-1995).
  - Заместник-ръководител на проучването на Поминален комплекс Плиска-Запад (1996-1999).
  - Заместник-ръководител на проучването на Тайни ходници във Вътрешния град (2001-2003).
5. Разкопки в резерват Сердика-Средец:
  - Заместник-ръководител на проучването на „Западна порта“.
  - Ръководител на проучването на Вила урбана на ул. „Мария Луиза“.
  - Ръководител на спасителните проучвания на късносредновековната църква в Подгумерски манастир (1975-1979).
6. Разкопки на старобългарското селище при с. Гарван, Силистренско (1972-1973).
7. Разкопки на старобългарския езически некропол при Кюлевча, Шуменско (1973-1974).
8. Разкопки на старобългарския езически некропол при Бдинци, Добричко (1972).
9. Разкопки на старобългарското укрепено селище при Хума, Разградско (1982-1984).
10. Разкопки на старобългарския езически некропол при Ножарево, Силистренско (1985-1990).
11. Разкопки на старобългарския езически некропол при Дибич, Шуменско (1992-1993).
12. Разкопки на старобългарската крепост при Вълнари, Шуменско (1996).
13. Консултант на проучването на средновековния град Хоталич при Севлиево (1983-2002).
14. Консултант на проучването на средновековната крепост „Лютица“ при Ивайловград (2002).

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ НА СТАНИСЛАВ СТАНИЛОВ

Разкопки на левия бряг на Тича в Преслав. - Известия на народния музей - Шумен, 5, 1969, 57-76 (в съавторство с Тотю Тотев).

Ранносредновековен некропол в град Търговище. - Векове, 1975, 5, 73-77.

Проучвания върху етническия състав на населението на Първата българска държава. - Археология, 1976, 2, 10-22.

За материалната култура на прабългарите на юг от Дунава. - Векове, 1976, 6, 30-39.

Ранносредновековни жилища в Средец. - Археология, 1979, 1, 56-64 (в съавторство с Магдалина Станчева).

Сиво-лъскавата керамика от Манастира в Преслав. - Векове, 1979, 2, 55-57.

Към въпроса за заселването на прабългарите на юг от Дунава. - Плиска-Преслав, 2, 1981, 53-57.

- Семантика на изображението лък и стрела в Първата българска държава. - Археология, 1981, 1-2, 28-85.
- Кладенци - ранносредновековно българско селище. Варна, 1981 (в съавторство с проф. Станчо Ваклинов).
- Езически центрове в Първото българско царство. - В: България 1300, том 2. София, 1982, 124-134.
- Средновековно езическо светилище в развалините на Монтана. - Археология, 1983, 3, 40-52 (в съавторство с Георги Александров).
- Ранносредновековен некропол при гр. Вълчедръм, Михайловградски окръг. - Векове, 1983, 5, 56-59 (в съавторство с Георги Александров).
- Селища и аули. Някои въпроси за преселването и усядането на прабългарите на Долния Дунав - VII-VIII в. - В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов, София, 1984, 100-105.
- Бронзово огниво от с. Якимово, Михайловградски окръг. - Археология, 1984, 2-3, 103-198.
- За връзката между символиката на числата през ранното средновековие и в българската народна култура. - Преслав, 3, 1985, 124-135.
- Старобългарски амулет от Болград. - Археология, 1985, 3, 42-45.
- Старобългарското укрепено селище при с. Хума, Разградски окръг. Битови съоръжения. Керамика. Находки (Разкопки и проучвания, 17). София, 1987.
- Le rite funeraire païen dans le Dobrudza du Nord et „la culture Dridu“. - In: Dobrudza. Etudes ethno-cultureles. Sofia, 1987, 36-48.
- Още за аулите в средновековна България. - Исторически преглед, 1988, 2, 88-90.
- Раннесредновековен могилник в с. Ножарево, Силистренски окръг. - В: Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989, 214-220 (в съавторство с Р. Рашев).
- Към въпроса за хронологията и типологията на някои старобългарски ремъчни украси. - Векове, 1990, 3, 88-94.
- Старобългарски ремъчни украси от Националния археологически музей (Разкопки и проучвания, 22). София, 1991.
- Паметници на металопластиката от VIII-IX в. в България. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2. София, 1991, 181-196.
- Проучване на селището югоизточно от Вътрешния град на Плиска. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2. София, 1991, 181-187 (в съавторство с Я. Димитров и И. Янкулов).
- Старобългарски ремъчни украси с правоъгълна форма. - В: Сборник в чест на акад. Димитър Ангелов. София, 1992, 177-189.
- Сребърни украси за колан от Шуменския музей. - Археология, 1992, 3, 43-53 (в съавторство с Г. Атанасов).
- Към въпроса за пръстена от Мъгница. - Годишник на Народния музей, 8, 1992, 223-242.
- Старобългарските амулети-кончета. - Плиска-Преслав, 5, 1992, 239-245.
- Железни огнива от Мадара и Кюлевча. - В: Мадара, 3, 1992, 169-176.
- Сребърни украси за конска сбруя от Преслав. - Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 84-85 (4), 1992, 47-51.
- Костена пластина от Одръци. - Известия на музея - Варна, 27, 1991, 64-71.
- Произход и значение на един орнаментален мотив в ранносредновековната металопластика. - Проблеми на изкуството, 1992, 2, 48-53.
- Преславското съкровище и произходът на старобългарската металопластика. - Преслав, 5, 1993, 138-164.
- Две групи старобългарски ремъчни украси от Североизточна България. - Плиска-Преслав, 6, 1993, 153-163.
- Меден пръстен за шпора от Националния археологически музей. - Годишник на Народния музей - София, IX, 1993, 107-110.
- Мраморен капител от базиликата в Стамбол Йолу. - Плиска - Преслав, 6, 1993, 116-119 (в съавторство с Т. Тотев).
- Ажурен медалион от музея на Втората българска държава във Велико Търново. - В: Приноси към българската археология, 2, 1993, 102-107.
- Още веднъж за чашата на жупана Сивин от Преслав. - В: Историко-археологически изследвания. В памет на проф. С. Ваклинов. Велико Търново, 1994, 87-96.
- Българската монархия през средните векове. Варна, 1994.
- Метални гарнитури за ремъци и облекло от Дворците във Велики Преслав. - Плиска-Преслав, 7, 1995, 111-135.
- Гарнитури за ремък от Вътрешния град на Преслав. - В: 1100 години Велики Преслав. Шумен, 1995, 161-171.
- Хипотезата за Тангра и Мадарския конник. - Годишник на департамент Археология - Нов български университет, 2-3, 1996, 270-279.
- Паметници аварского типа в старобългарской культуре. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3. Шумен, 1997, 186-232.
- Антропоморфни езически изображения от IX-XI в. в България и проблемът със славянските божества. - В: Проблемы славянской археологии, 1, Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Москва, 1997, 375-381.
- Венчелистният стил в художествения метал на Първото българско царство. - Проблеми на изкуството, 1998, 4, 3-11.
- Kenotaf für einen Herrscher bei der ersten bulgarischen Hauptstadt Pliska. - Das Altertum, 44, 1998, 65-70 (в съавторство с Рашо Рашев).
- Металните украси за колани и някои проблеми на старобългарската култура. - Археология, 1999, 1-2, 77-84.
- Ранният тип жилища в селището югоизточно от Вътрешния град на Плиска. - В: Zwischen Byzanz und Abendland. Pliska, der ostliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchaeologie. Frankfurt am Main, 1999, 41-46 (в съавторство с Я. Димитров).
- Нов опит за концепиране на изкуството в старобългарската култура VII-X в. - Старобългаристика, 1999, 2, 112-115.
- Старобългарски гарнитури за оръжие от Североизточна България. - Археологически вести, 1999, 1, 33-40.
- Накрайниците за колани с петлици и проблемът за производството на художествен метал в езическа България. - Плиска-Преслав, 8, 2000, 172-178.
- Старобългарски пръстени с отворена халка. - Годишник на Департамент Археология - Нов български университет/Археологически институт с музей, 4-5, 2000, 312-318.
- Българската археология през последното десетилетие на XX в. Средновековна археология. - Археология,

2001, 3-4, 95-99.

Художественият метал на езическа България VII-IX в. София, 2001 (авторереферат на дисертация за присъждане на научната степен доктор на науките).

Славяните в Първото царство. Варна, 1986 (първо издание). София, 2002 (второ допълнено и преработено издание).

Гарнитурата от Ветрен. - В: Сборник по случай 100-годишнината от рождението на проф. В. Бешевлиев. Велико Търново, 2002 (под печат).

Тезата за лицевия образ и паметниците на художествения метал на Долния Дунав. - В: Сборник по случай 80-годишнината от рождението на проф. Станчо Ваклинов. Велико Търново, 2002 (под печат).

Юбилейна конференция за Свещарската гробница

От 28 май до 1 юни 2003 г. беше проведена международна научна конференция на тема „Гетите - култура и традиции. 20 години проучвания на Свещарската гробница.“ Организатор беше АИМ, със съдействието на ръководството на БАН и на Института по тракология, Област Разград, Исторически музей Разград и с подкрепата на Балканфарма, Ротари клуб - София, Фондация Клио, Евро-български културен център, Италиански културен институт-София, Александър Лоджистик и др. Почетен патрон на конференцията беше президентът на Република България г-н Георги Първанов. Организационният комитет беше ръководен от ст.н.с. д-р Диана Гергова (АИМ-БАН). Председател на Почетния комитет беше член-кор. Константин Косев, зам. председател на БАН. Основна част от заседанията се проведе в София, в залата на АИМ. Проявата включваше и екскурзия до резервата Сборяново, както и Кръгла маса „Нашето общо наследство“, посветена на проблемите на археологическите резервати, проведена в Разград.

В конференцията взеха участие над 40 учени от България, Украйна, Полша, Румъния, Чехия и Израел, видни специалисти, работили през годините в Сборяново. Докладите обхващаха широка палитра от теми, някои концентрирани върху проблематиката на паметниците от Сборяново, други разглеждащи различни аспекти на древната култура по нашите земи.

Първата група доклади беше посветена на проучванията на Свещарската гробница. Основно място заемаше докладът на откривателя на гробницата, проф. М. Чичикова, разглеждащ особеностите в строежа на паметника в контекста на тракийските и елинистическите традиции. Следваха докладите на реставраторите, работили върху съхранението и експонирането на паметника. С. Койнова-Мечкуева в своя доклад направи сравнение между Свещарската и Казанлъшката гробници, като архитектура и като изобразителен език. В. Тодоров разгледа основните конструктивни проблеми, възникнали при подготовката и експонирането на гробницата. Л. Койнова се спря на проблема за реставрацията на найскоса. Ц. Кадийски представи особеностите на микроклимата в гробницата. В дискусиата беше обърнато

Две бронзови полусфери от фонда на Националния исторически музей. - В: Сборник в чест на проф. Йордан Андреев. Велико Търново, 2002 (под печат).

Апликация за каролингски меч от Шуменския музей. - В: Приноси към българската археология, 3-4, 2002 (под печат).

Хазарската теза. Принос към проблема за идентификацията на археологическата култура на Кубратова Велика България - В: Българи и хазари през ранното средновековие. София, 2003, 42-72.

Бони Петрунова, Валери Григоров

внимание на редица архитектурни, изкуствоведски и исторически проблеми, свързани с паметника.

Втората група доклади обхващаше изследванията на другите паметници от комплекса „Сборяново“. Д. Гергова, ръководител на проучванията в резервата, представи основните резултати от досегашната работа на интердисциплинарния екип и бъдещите перспективи. В отделен доклад тя и М. Кузманов представиха проучванията на Могилата 1 от Западния елинистически некропол. В доклада на Ю. Вълева бяха разгледани някои интересни архитектурни детайли от гробницата в могила 13. А. Гоцев и Т. Шалганова се спряха на керамиката от обекта Камен рид в резервата „Сборяново“. М. Тонкова представи ювелирните изделия от ателиетата на гетите. В доклада на К. Димитров беше разгледано имитативното монетосечене у гетите през ранноелинистическата епоха. Л. Нинов представи палеозоологическите, а Ц. Попова - палеоботаническите изследвания в земите на гетите и особено в „Сборяново“.

Третата група доклади обхващаше широк кръг от теми, свързани с културата и традициите на гетите и другите тракийски племена в древността. Т. Михаели (Израел) представи елинистическа гробница с живопис от Мареша. И. Маразов представи традициите в изкуството по гетските земи. Р. Базалтова в доклада си акцентира върху архитектурата на тракийските гробници, като принос в историята на световната архитектура. Г. Нехризов обърна внимание на някои особености на керамиката от ранножелязната епоха, по-специално на печатите, използвани при тяхната декорация. З. Гочева се спря на култа на Великата Богиня-майка в Тракия. М. Тачева представи някои наблюдения върху епиграфските данни за селището край Ветрен. Д. Овчаров разгледа проблемите по интерпретацията на някои типове пластични изображения на животни. В. Илинкина предложи своя интерпретация на символите върху фигури от различни епохи от българските земи. Е. Паунов представи могилено погребално съоръжение при Тутракан. В доклада на Х. Станева беше разгледано европейското законодателство по въпросите на природното и културното наследство - тема, специално разисквана и на кръглата маса, проведена в Разград.

В дискусиите по докладите бяха обсъдени постиженията и проблемите на проучванията и бяха разисквани въпроси за традициите и приемствеността, за тракийското изкуство в общоелинистически контекст, ин-

терпретацията на някои паметници и символи, терминологията и др.

За съжаление, поради серия технически и финансови проблеми, съпътствали организацията на конференцията, голяма част от чуждестранните участници, поканени и изявили желание да участват, не можаха да присъстват на заседанията.

Важна част от конференцията беше и кръглата маса, проведена в хотела на Балканфарма в Разград. Акцентът беше поставен върху проблемите на археологическите резервати и тяхното оптимално стопанисване. Изказани бяха различни идеи и предложения, като Министерството на културата е заявило, че ще вземе под внимание всички направени предложения. Представител на министерството беше М. Каразлатева, която изнесе специален доклад по обсъжданите проблеми.

Като основен беше посочен проблемът със собствеността на земите, в които са разположени резерватите. Тя е твърде разнородна - държавна, общинска или частна. Липсва ясен и стриктен регламент за начина на стопанисване и опазване. Изнесена беше информация за редица нередности при стопанисването от страна на общините, включително в „Сборяново“.

Д. Гергова сподели, че проблемите идват от страна на местния музей и управа, тъй като резерватът е държавна собственост, но е предоставен за стопанисване на Община Исперих. Резултат от местните амбиции е изолирането на голяма част от специалистите, работили през годините в резервата. При това положение трудно може да бъде направена програма за развитие на комплекса, тъй като тя трябва да е национална, а специалистите от местния музей нямат възможности и компетенции за това.

Вторият основен въпрос, разискван на кръглата маса, е доколко може да бъде използван пазарният принцип при стопанисването на резерватите. М. Каразлатева даде примери с някои от природните резервати, при които са въведени частични пазарни елементи, но повечето участници в дискусиата не подкрепиха тази идея.

Бяха изказани редица мнения и предложения за бъдещата дейност по стопанисването на резерватите. Според Каразлатева е необходим цялостен регламент за възлагането, изпълнението, финансите и контрола на държавните задачи в областта на културното наследство. Д. Гергова изтъкна, че паметниците, освен от реставрация, се нуждаят и от постоянно наблюдение, което трябва да се извършва от определен за целта екип. Необходимо е също така да се събере и систематизира цялата налична документация за различните дейности и проучвания в резерватите, тъй като в момента тя е разпръсната в множество институции, на различни нива, места и субординация.

Общо беше мнението, че проблемите на резерватите трябва да бъдат систематизирани и да се набележат мерки по общите за всички резервати проблеми, както и да се изработят специфични правилници за отделните резервати. Тези мерки трябва да бъдат взети предвид и при съставянето на програми за културен туризъм, в които трябва да участват археолози и интердисциплинарни специалисти, а не само туроператори.

През последните два дни участниците в конференцията посетиха резервата „Сборяново“ и имаха възможност да се запознаят с обектите и паметниците на комплекса, в тяхното актуално състояние. К. Венедикова запозна аудиторията с легендите и житието на Демир баба. Представени бяха и проблемите по опазването на неговото теке - забележителен религиозен архитектурен паметник, реставриран преди десет години, но със сериозни нови поражения. След „Сборяново“ участниците посетиха и гробниците при Казанлък и Шипка-Шейново.

Момчил Кузманов

Александър Бонев
(1939 - 2002)

Александър Георгиев Бонев е роден на 7 август 1939 г. в София. През 1969 г. завършва история със специалност „Археология“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Творческият му път като археолог започва в Окръжен исторически музей - Габрово, където работи до 1973 г., когато започва работа в секция „Праистория“ при АИМ-БАН. През 1978 г. защитава дисертация на тема „Късната бронзова епоха в българските земи (по археологически данни)“. От създаването на секция „Тракийска археология“ до смъртта си работи в нея последователно като научен сътрудник (1979) и старши научен сътрудник II ст. (1989). От 1989 до 1998 година е научен секретар на АИМ-БАН. В различни периоди е член на Научния съвет на АИМ-БАН, както и на Специализирания съвет по стара и средновековна история, археология и етнография.

Археологическите си проучвания Александър Бонев започва с участието в екипите, проучващи праисторическите обекти при Овчарово, Дългопол и Дуранкулак. Самостоятелната му работа на терен е свързана предимно със Северозападна България. Повече от десетилетие продължава изключително успешното му сътрудничество с Музея в Монтана и по-специално с Георги Александров. Плод на това сътрудничество са разкопките на праисторическото селище и тракийски култов център в м. Багачина при Сталийска махала - Багачина - селище от късната каменно-медна епоха и тракийски култов център (III-I хил. пр. Хр.). Монтана, 1996. Проучванията на този изключителен обект се превърнаха в смисъла на последните години от живота му. Не случайно последната му воля бе урната с тленните му останки да бъде положена там! Извън теренната работа в Северозападна България Александър Бонев ръково-

ди, в различни периоди, разкопките на обект „Кайменска чука“ до Благоевград, с.м. Дъбене, Карловско, с.м. Дядово, Новозагорско и др.

Научните търсения на Александър Бонев са свързани предимно с тракийската култура. Автор е на три монографични изследвания и на над 60 студии и статии, публикувани в реномирани издания в България и в чужбина. Основните теми, по които той успешно работи, са концентрирани в няколко основни групи: раннотракийската култура през късната бронзова и ранножелязната епохи - *Тракия и Егейският свят през втората половина на II хил. пр. Хр. (Разкопки и проучвания, 20) София, 1988*; трако-микенски контакти - *Културният хоризонт Микена - Вълчитрън - Бородино. - Векове, 1990, 1, 5-16*; култови центрове и религиозен живот на траките - *Някои археологически паметници от тракийските земи, свързани с астралните култове през праисторическите епохи. - Интердисциплинарни изследвания, 18, 1991, 161-164*. Значими са и приносите му в изследването на Вълчитрънското сакровище (*The Gold Treasure from Vulchitrun Village. - In: Prehistoric Bulgaria. Wisconsin, 1995, 277-291*) и Културата с инкрустирана керамика по Долния Дунав (*Проучване на културата с инкрустирана керамика по Долния Дунав. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 2-3, 1996, 193-215*).

Смисълът на научните търсения на Александър Бонев беше Ранна Тракия. До последния си дъх той работи върху редакцията на монографично изследване, посветено на тази тема. Книгата *Ранна Тракия. Формиране на тракийската култура - края на второто - начало на първото хилядолетие пр. Хр. (Разкопки и проучвания, 31) София, 2003*, плод на дългогодишните му проучвания, представлява синтез на вижданията му за ранната история на траките, връзките им със съседните култури и цивилизации, за мястото на тракийския етнос в европейската история от втората половина на II и I хил. пр. Хр.

Освен като блестящ учен, Александър Бонев ще остане в паметта на колегите и приятелите си като трудолюбив, изключително остроумен и весел човек, готов винаги да помогне със съвет, идеи и работа. Такъв ще остане в сърцата ни!

Поклон пред паметта му!

Стефан Александров

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

Тракия и Егейският свят през втората половина на II хилядолетие пр. н. е. (Разкопки и проучвания, 20). София, 1988.

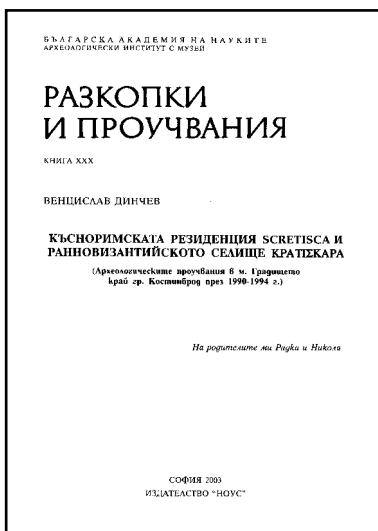
Багачина - селище от късната каменно-медна епоха и тракийски култов център (III-I хил. пр. Хр.). Монтана, 1996.

Ранна Тракия. Формиране на тракийската култура - края на второто начало на първото хилядолетие пр. Хр. (Разкопки и проучвания, 31). София, 2003.

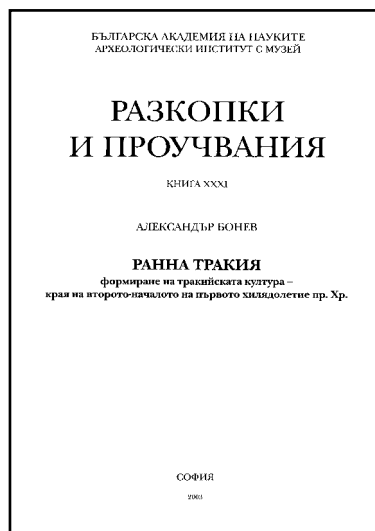
Глинени модели на култови стълбове от две селищни могили в Търговишки окръг. - Археология, 1976, 1, 24-34.

- Глинени модели за украса от Търговишко. - Векове, 1977, 2, 51-56.
- Състояние на проучването на златното съкровище от Вълчитрън. - Археология, 1977, 4, 11-19.
- Егейската цивилизация и Европа през втората половина на II хилядолетие пр. н. е. (Някои общи положения от проблема за техните взаимоотношения). - *Thracia antiqua*, 3, 1978, 108-122.
- Тракия и Троя в края на късната бронзова и началото на ранната желязна епоха. - В: Тракия и Троя. Каталог на изложбата. София, 1982, 63-64.
- Тракийските земи и формациите Троя VI и Троя VII (обща характеристика на взаимните връзки). - Векове, 1983, 2, 22-31.
- Някои проблеми на златното съкровище от Вълчитрън. - Археология, 1983, 1-2, 44-50.
- По въпроса за т.нар. микенско наследство в Тракия. - Векове, 1987, 6, 16-22.
- Културният хоризонт Микена-Вълчитрън-Бородино. - Векове, 1990, 1, 5-16.
- Някои археологически паметници от тракийските земи, свързани с астралните култове през праисторическата епоха. - *Интердисциплинарни изследвания*, 18, 1991, 161-164.
- Колективна находка от глинени съдове от ранножелязната епоха от Лом. - *Минало*, 1994, 3, 83-86.
- По въпроса за т.нар. „Голяма колесница“ от с. Дупля, Банатска област. - Археология, 1996, 4, 43-47.
- Проучванията на културата с инкрустирана керамика по Долни Дунав (общ историографски преглед). - *Годишник на Департамент Археология - НБУ*, 2-3, 1996, 193-215.
- Един воден път в древността (кр. на II-нач. на I хилядолетие пр. Хр.). - *Старини*, 1999, 1, 17-21.
- Тракийска керамика от средновековния град край Никопол. - Археология, 1999, 3-4, 1-8.
- Датировка на златното съкровище от Вълчитрън (16 години по-късно). - Археология, 3-4, 2000, 1-4.
- Некоторые проблемы фрако-микенских отношений. - In: *Actes du II-eme congrès internationale de thracologie*, Bucuresti, 1980, 127-131.
- Sur le probleme des survivances égéennes dans la culture des Thraces. - In: *Dritter international thracologischer Kongress*, 2. Sofia, 1984, 33-37.
- Datierung des Goldschatz von Valciträn. - *Studia Prehistorica*, 7, 1984, 164-178.
- The gold treasure from Vulchitran village. - In: *Prehistoricae Bulgaria (Monographs in World Archaeology, 22)*. Washington Wisconsin, 1995, 277-291.
- Die Spätbronzezeit in der bulgarischen Gebieten. - In: *Repertoire of Prehistoric Research Project*, 1996, 2-4, 323-338.
- Some Problems concerning the Vulchitran gold treasure. - *Archaeology in Bulgaria*, 1997, 1, 52-56.
- The use of fire in cult rites (in the region of Montana). - *Thracia*, 13, 2000, 15-20.
- The LBA cremation graveyard of Orsoya. - In: *Repertoire of Prehistoric Research Project*, 2000, 3-32.

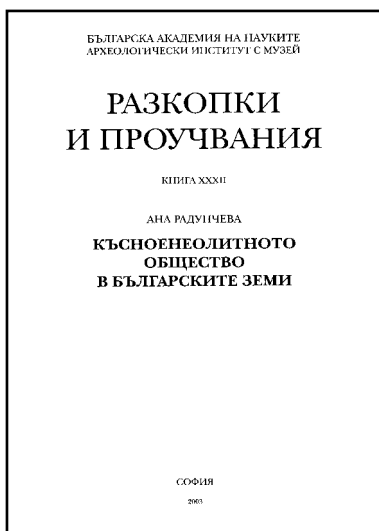
Публикувани през 2003 г. научни книги по археология на българските земи
Scientific books in archaeology of Bulgaria published in 2003

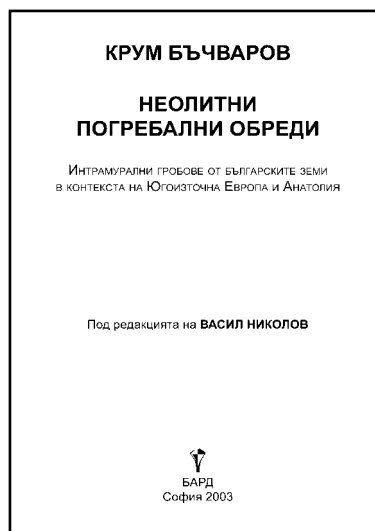
Венцислав Динчев. Късноримската резиденция Scretiscka и ранновизантийското селище Кратекара. Ноус. София, 2003.
Vencislav Dinchev. The Late Roman Residence Scretiscka and the Early Byzantine Settlement Kратекара. Nous. Sofia, 2003.

Александър Бонев. Ранна Тракия. Формиране на тракийската култура - края на второто-началото на първото хилядолетие пр. Хр. АИМ-БАН. София, 2003.
Alexander Bonev. Early Trace. The Formation of Thracian Culture (the End of the Second - the Beginning of the First Millenium B.C). IAM-BAS. Sofia, 2003.

Ана Радунчева. Късноенеолитното общество в българските земи. АИМ-БАН. София, 2003.
Ana Raduncheva. The Late Eneolithic Society on the Central Balcans. IAM-BAS. Sofia, 2003.

Крум Бъчваров. Неолитни погребални обреди. Бард. София, 2003.
Krum Bacvarov. Neolithic Mortuary Practices. Bard. Sofia, 2003.